

onderdeel A

kennis van land en volk

- 1 geografische gegevens
- 2 Bondsrepubliek Duitsland
- 3 Zwitserland
- 4 Oostenrijk
- 5 overzichtskaarten
- 6 veelgebruikte bronnen

Van eindexamenkandidaten wordt verwacht dat zij elementaire kennis hebben van het Duitstalige gebied met betrekking tot de volgende onderwerpen:

- hoofdzaken van de staatsinrichting
- belangrijke gebeurtenissen uit de recente geschiedenis
- belangrijke geografische gegevens
- hoofdzaken van het onderwijssysteem
- opvallende verschillen met de eigen cultuur

In dit onderdeel vind je daar een overzicht van. Gebruik de schuingedrukte woorden als checklist: die kernwoorden moet je in elk geval (her)kennen en begrijpen.

Op de website www.examenbundel.nl vind je een aantal vragen die je kennis met betrekking tot dit onderwerp testen.

A 1 geografische gegevens

Het Duitstalige gebied omvat de volgende landen:

- Bondsrepubliek Duitsland (*Bundesrepublik Deutschland*)
- Oostenrijk (*Österreich*)
- Zwitserland (*die Schweiz*)

Ook in Liechtenstein en in verschillende aangrenzende regio's wordt Duits dan wel een Duits dialect gesproken. In totaal spreken in Europa zo'n 100 miljoen mensen Duits.

In vroeger eeuwen reikte het Duitse taal- en cultuurgebied (door de invloed van de overheersende en besturende bovenlaag van de bevolking) nog veel verder in oostelijke en zuidelijke richting: in bijvoorbeeld Sint Petersburg (Leningrad), Moskou, Praag en Boedapest was de Duitse taal en cultuur vroeger prominent aanwezig. Uit die tijd stamt dan ook de aanduiding voor het Duits als *Sprache der Mitte*, taal van het midden, van het centrum van heel Europa.

In Duitsland wonen relatief veel *allochtonen*. In het voormalige West-Duitsland zijn dat voornamelijk Turken, Italianen en Joegoslaven, in het voormalige Oost-Duitsland (*DDR: de Deutsche Demokratische Republik*) ook veel mensen uit Afrika en Zuidoost-Azië (dit in verband met de Oost-Duitse ontwikkelingshulp in de vorm van studiebeurzen voor jonge mensen uit bevriende communistische ontwikkelingslanden).

Het landschap is globaal in drieën in te delen:

- *Noord-Duitse laagland*: net als Nederland wordt dit gebied gevormd door de benedenloop van enkele belangrijke Noordwest-Europese rivieren: *Rhein, Elbe, Weser, Oder* en hun zijrivieren. Deze rivieren monden uit in de *Nordsee* met *Watteninseln* (onder andere *Sylt, Borkum*) en in de *Ostsee*.
- Het *middelgebergte*, met als bekendste onderdelen: *Eifel, Hunsrück, Taunus, Harz, Thüringer Wald*. Tot het middelgebergte horen verder de *Schwäbische Alb* en de *Fränkische Alb*: beide ten zuiden afgegrensd door de *Donau*, de andere belangrijke rivier, die via Oostenrijk afwatert naar het oosten.
- De *Alpen*. Ten zuiden van de *Donau* ligt in het centrum van Europa dit hooggebergte, dat zich uitstrekt van het zuiden van Duitsland, het zuiden en westen van Oostenrijk, het noorden van Italië en Zwitserland tot het oosten van Frankrijk.

A 2 Bondsrepubliek Duitsland

Staatsinrichting van Duitsland

Duitsland (landencodes, internet: .de; kenteken: D) is een federatieve bond (*Bund*) van zestien deelstaten (de *Länder*), waarvan drie zogenaamde stadstaten (Berlin, Hamburg, Bremen).

Elke *deelstaat* (*Land*) heeft zijn eigen grondwet, volksvertegenwoordiging (*Landtag*) en regering (*Landesregierung*). De deelstaten hebben ook verregaande eigen bevoegdheden – wetgevend en uitvoerend – en bijbehorende eigen middelen door middel van belastingen. Bijvoorbeeld op het gebied van cultuur en onderwijs is de deelstaatpolitiek van doorslaggevend gewicht. Uiteindelijk gaat wetgeving van de Bund boven die van het Land.

Samen hebben de zestien Länder een belangrijke stem in de politiek van de *Bund* als geheel: de *Bundesrat* (waarin de zestien deelstaten zijn vertegenwoordigd naar rato van hun inwonertal; vergelijkbaar met onze Eerste Kamer) moet een door de *Bundestag* (de directe volksvertegenwoordiging van de gehele Bondrepubliek) aangenomen wet ook goedkeuren. De *Bundestag* (vergelijkbaar met onze Tweede Kamer) kiest uit zijn midden een *Bundeskanzler*, die de voorzitter is van de *Bundesregierung* en de leden daarvan (ministers) zelf uitkiest. De *Bundestag* kan daarom niet de ministers maar alleen de *Bundeskanzler* ontslaan. Een belangrijke beperking daarbij is dat dit alleen kan als de *Bundestag* het eens is over diens opvolger (het zogenaamde '*konstruktive Misstrauensvotum*'). De *Bundespräsident* is formeel het staatshoofd en heeft vooral een ceremoniële functie.

In de *Bundestag* (en in de Länder) zijn de belangrijkste politieke partijen de volgende:

- SPD: Sozialdemokratische Partei Deutschlands: sociaal-democratisch; vergelijkbaar met de PvdA in Nederland.
- CDU: Christlich-Demokratische Union en de zusterpartij daarvan in Bayern; vergelijkbaar met het CDA.
- CSU: Christlich-Soziale Union: ook christen-democratisch, iets strenger, conservatiever.
- FDP: Freie Demokratische Partei: liberaal; vergelijkbaar met de VVD en in sommige opzichten ook met D'66.
- Bündnis 90/
Die Grünen: links progressief; vergelijkbaar met Groen Links.
- die Linke: voortgekomen uit de PDS (Partei des Demokratischen Sozialismus), die weer is ontstaan uit de SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands in de voormalige DDR).

De rechts-radicalen partijen (bijvoorbeeld de Republikaner) haalden tot 2002 de kiesdrempel van vijf procent niet.

Bij verkiezingen (*Wahlen*) voor de *Bundestag* (om de vier jaar) brengen de kiezers twee stemmen uit: de eerste stem op een van de lijstaanvoeders in hun eigen kieskring (*Wahlkreis*), de tweede stem op een partij. Het kiesstelsel is hiermee een combinatie van districtenstelsel (eerste stem: de winnaar van elke *Wahlkreis* komt in de *Bundestag*) en landelijke evenredige vertegenwoordiging (tweede stem: naar rato van het totale aantal op een partij uitgebrachte stemmen komen de overige volksvertegenwoordigers – *de Abgeordnete* – in de *Bundestag*).

In 2005 bleek het een knelpunt in de politieke besluitvorming te zijn dat in de *Bundestag* een andere coalitie over een meerderheid van stemmen beschikt dan in de *Bundesrat*. Dit kan omdat de verkiezingen voor de *Bundestag* en voor de diverse *Landtage* op verschillende momenten (kunnen) plaatsvinden.

De geschiedenis van Duitsland tot de twintigste eeuw

Het Duitstalige gebied vormt het centrum van Europa, een scharnier tussen west en oost, en tussen noord en zuid. Enkele belangrijke gegevens uit de geschiedenis van dit gebied vind je hierna:

- *Karel de Grote* (742-814): stichtte het Karolingische Rijk, eerste pogingen tot een meer centraal bestuur; hoogtepunt in vroeg-middeleeuwse kunsten;
- Middeleeuwen, (das *Mittelalter*) tussen 800 en ongeveer 1500;
- *Reformatie*: in 1517 was Luther de aanstichter van een beweging die inging tegen de (almacht van de) rooms-katholieke kerk. Dit leidde tot het ontstaan van de protestantse kerken. Luthers invloed was groot, vooral door zijn Bijbelvertaling: deze vertaling (Latijn-Duits) maakte de Bijbel tot een leesbaar boek voor velen. Indirect legde Luther daarmee ook de basis voor het moderne Duits als taal.
- *Contra-reformatie*. De rooms-katholieke kerk gaf zich in deze godsdienstenstrijd niet zo maar gewonnen. Het tegenoffensief werd ingezet: onder andere de Tachtigjarige Oorlog in Nederland en de Dertigjarige in Duitsland (beide besloten in 1648 met de Vrede van Münster) waren het gevolg. Een 'bijproduct' van de Contra-Reformatie waren de vele gebouwen (kerken en paleizen) in de stijl van de Barok.
- Verlichting (die *Aufklärung*, rond 1750). Deze cultureel-wetenschappelijke stroming ontstond in de achttiende eeuw onder invloed van de opkomende wetenschappen (inmiddels losgekomen van de invloed van de rooms-katholieke kerk): de menselijke verstandelijke vermogens maken het vrije denken mogelijk. Dit leidde tot optimisme: 'Bouw scholen, dan kun je gevangenissen afbreken'.
- Omdat men er in Duitsland in de achttiende en negentiende eeuw heel lang niet in slaagde om van Duitsland een moderne, democratische eenheidsstaat te maken (de eenheid werd pas door *Bismarck* in 1871 gerealiseerd) bleef Duitsland in Europa een politieke factor zonder gewicht (Frankrijk bijvoorbeeld was in de internationale politiek veel krachtiger en moderner). Het land en de burgers waren dan wel *politiek onmondig, geestelijk en cultureel* echter absoluut *niet*: de ontwikkeling in kunst en wetenschap in Europa en de wereld wordt sterk gestimuleerd vanuit het Duitstalig gebied; denk maar aan Bach, Mozart, Beethoven, Schubert, Strauss, Brahms, Wagner of, op een ander gebied, aan Freud, Röntgen, Nietzsche en vele, vele anderen.
- Een van de belangrijkste (voor heel Europa) geestelijke stromingen is die van het Duitse *Idealisme*: de werkelijkheid om ons heen is niet los te zien van ons denken over die werkelijkheid (Kant, Hegel). Een stapje verder: ons denken bepaalt de werkelijkheid.
- De ontwikkelingen, zoals die hierboven zijn geschetst (van Verlichting tot Idealisme) leidden ertoe dat men Duitsland wel het land van de *Dichter und Denker* noemde. Na de Tweede Wereldoorlog (Auschwitz) voegde men daaraan toe: ... en van de *Richter und Henker* (de rechters en de beulen).
- de Duitse Eenheid van 1871 (Bismarck) zorgde voor grote economische groei en een soort van vertraagde industriële revolutie: de zogenaamde *Gründerjahre*. Nog steeds echter waren de moderne staatkundige (democratische) principes in Duitsland niet doorgevoerd; van een democratisch besef onder de Duitse bevolking kon dan ook absoluut geen sprake zijn.

De geschiedenis van Duitsland in de twintigste eeuw:

- 1914-1918: *Eerste Wereldoorlog*; tot 1918 was Duitsland een keizerrijk.
- Daarna voor de eerste keer een republiek met een democratische grondwet: de *Weimar-republiek*. De Weimar-republiek functioneerde echter gebrekkig. De crisisjaren (onder andere door de grote beurskrach van 1929, Wall Street) deed de rest: de roep om een sterke man werd steeds luider.
- In 1933 kwam Hitler aan de macht: de nationaal-socialistische heerschappij duurde tot 1945 (Tweede Wereldoorlog).
- Vanaf mei 1945 was Duitsland bezet door de vier *geallieerde mogendheden*: Amerika, de Sovjet-Unie, Engeland en Frankrijk. Het land (en de hoofdstad Berlijn) werd opgedeeld in vier bezettingszones. Elke bezettingsmacht bestuurde zijn zone op zijn eigen manier. Al snel bleken Amerika en Engeland op één lijn te zitten, Frankrijk volgde later. Duitsland moest weer in staat worden gesteld voor zichzelf te zorgen, het *Marshall-hulpplan* werd opgesteld. De Russen voerden in de

Sovjetische Besatzungs-Zone (SBZ) een veel hardere politiek ten opzichte van de Duitsers.

Zo ontstond gaandeweg een *tweedeling*, in 1948/49 geformaliseerd door de invoering van twee verschillende munteenheden (*D-Mark* en *Ost-Mark*) en door de oprichting van de Bundesrepublik Deutschland (BRD) en de Deutsche Demokratische Republik (DDR).

- De scheiding werd vanaf 1961 verder benadrukt door de bouw van de Muur in Berlijn en de oprichting van het 'Ijzeren Gordijn' (*der Eiserne Vorhang*), een afschrikwekkende afgrenzing van het oosten onder andere om te voorkomen dat nog meer Oost-Duitsers naar het relatief welvarende westen zouden vluchten.
- De jaren zestig, zeventig en tachtig van de twintigste eeuw hebben in het teken gestaan van de twee Duitslanden en hun wederzijdse contacten. De '*Ost-Politik*' van *Willy Brandt* leidde tot een eerste toenadering. *Schmidt* en *Kohl* hebben die ontwikkeling kunnen voortzetten (onder andere dankzij de ontspanningspolitiek van *Gorbatsjov*) en afronden.
- Op 3 oktober 1990 werden de Bondsrepubliek en de Duitse Democratische Republiek herenigd en gezamenlijk in de westelijke bondgenootschappen (NAVO) en in Europa geïntegreerd. In de jaren negentig zijn de sporen van veertig jaar deling echter nog niet uitgewist: *Ossi's* en *Wessi's* hebben nog steeds een verschillende beleving van hun 'Duits-zijn'.

Na de hereniging:

- Al voor de formele staatkundige hereniging in oktober waren de beide Duitslanden in mei 1990 economisch, financieel en sociaal herenigd. De gevolgen waren zeer ingrijpend.
- De oude DDR-economie moest omschakelen van een plan-economie naar een markteconomie en de meeste DDR-bedrijven waren absoluut niet concurrerend met de bedrijven van het kapitalistische westen. Gevolg: vele saneringen, meestal in de vorm van bedrijfssluitingen. Dit alles werd uitgevoerd door een speciaal daarvoor opgerichte organisatie, de *Treuhandanstalt* (1990-1994).
- De financiële inspanningen ter gelegenheid van de hereniging waren enorm: per jaar waren tientallen miljarden euro nodig. Deze bedragen werden onder andere opgebracht door een solidariteitsheffing, een extra belasting voor de BRD-burgers. Mede door deze enorme financiële inspanningen lukte het Duitsland gedurende een aantal jaren niet de begroting binnen de door de Europese Unie gestelde grenzen (minder dan drie procent begrotingstekort: *Haushaltsdefizit*) te houden.
- De enorme groei van de werkloosheid (vooral in de voormalige DDR) was een belangrijke destabiliserende factor in de samenleving. Vele ex-DDR-burgers menen er na de hereniging niet op vooruit te zijn gegaan. De ontevredenheid groeit.
- De nieuwe openheid leidt er onder andere toe dat de archieven van de *Stasi/MfS* (de Staatssicherheidsdienst / Ministerium für Staatssicherheit) geopend worden: het blijkt dat in de voormalige DDR bij wijze van spreken iedereen wel op enige manier betrokken was bij de *Stasi*: hetzij als persoon die bespioneerde en rapporteerde, hetzij als persoon over wie werd gespioneerd en gerapporteerd.
- Al vrij snel na de hereniging barstte de *Hauptstadt-Debatte* los: de discussie over de vraag of niet toch Berlijn in plaats van Bonn de hoofdstad van het herenigde Duitsland zou moeten zijn. Ondanks alle nationale en internationale bezwaren (vooral door de associatie met het Berlijn van het oude Duitsland dat twee keer een wereldoorlog had veroorzaakt) werd al in juni 1991 gekozen (krappe meerderheid van 338 tegen 320 stemmen) voor Berlijn als hoofdstad. In de jaren negentig is de stad helemaal op de schop gegaan: de kale plekken (door de Muur) zoals bijvoorbeeld de Potsdamer Platz zijn bebouwd en de bij de hoofdstad passende regeringsgebouwen (bijvoorbeeld het Reichstagsgebäude voor het parlement) zijn voltooid. Symbolisch afgerond werd de 'herbouw' van Berlijn met de voltooiing van de restauratie van de Brandenburger Tor (oktober 2002).

Actuele ontwikkelingen in Duitsland

In 1998 werd de christelijk-liberale coalitie van CDU/CSU en FDP onder leiding van Helmut Kohl afgelost door de rood-groene coalitie van SPD en Bündnis 90/Die Grünen onder leiding van *Gerhard Schröder*. De hereniging had de Duitsers wel erg veel geld gekost, de belastingen bleven onder andere daardoor vrij hoog. Bovendien bleken de twee verschillende Duitse volken niet zo gemakkelijk en zo snel aaneen te smeden als men in de euforie van de tijd van de Wende had gedacht. Ontevredenheid heerste aan beide zijden, zowel bij de Ossies als bij de Wessies. Maar ook de linkse coalitie kon het tij niet keren en had misschien het economisch tij ook niet mee (vanaf 2000: de internethype op de aandelenbeurzen zakte ineen; daarna economisch pessimisme na de aanslagen van september 2001 in Amerika). Het grote thema op politiek-economisch gebied in het begin van het nieuwe millennium was de globalisering. In Duitsland kwamen hieraan gekoppeld de zogenaamde *Sozialreformdebatte* en de *Kapitalismusdebatte* op gang. Een ander heftig debat werd jarenlang gevoerd over het *Holocaust-Denkmal* in Berlijn. De knelpunten in de politieke besluitvorming (zie bladzijde 14 *Staatsinrichting van Duitsland*) leidden tot tussentijdse verkiezingen op 18 september 2005.

- *Holocaust-Denkmal*: In de jaren negentig van de twintigste eeuw is jarenlang een heftig debat gevoerd over de vraag of er een apart monument zou moeten worden opgericht voor de in de Tweede Wereldoorlog vervolgd en vermoorde joden in Europa. Uiteindelijk besloot de Bundestag in 1999 tot de oprichting van het *Denkmal für die ermordeten Juden Europas*. Op 10 mei 2005 werd het Denkmal officieel ingewijd. Het bestaat uit circa 2700 betonnen 'stelen' (rechthoekige zuilen van ongeveer één tot vier meter hoog), die in het hart van Berlijn op 19.000 m² grond zijn neergezet, met op de achtergrond zichtbaar het symbool van de Duitse democratie, de Rijksdag. Bijzonder scherp werd de discussie over de bijdrage van de firma Degussa gevoerd, die de anti-grafittiverf voor de stelen zou leveren. De firma bleek een verre dochteronderneming te zijn van de fabriek die in de oorlog het Zyklon-B-gas leverde waarmee joden in de gaskamers werden omgebracht.
- *Sozialreformdebatte*: Net als in veel andere staten kostte het Duitsland moeite om de in de tweede helft van de twintigste eeuw opgebouwde verzorgingsstaat overeind te houden. De economie trok na 2000-2001 maar niet aan, de werkloosheid liep op. De kosten voor de pensioenen, de verzekeringen (vooral werkloosheid: in 2005 bijna vijf procent) en de ziektekosten rezen de pan uit. Het gevolg kon niet uitblijven: het begrotingstekort (*Haushaltsdefizit*) en de totale staatsschuld liepen op. Hervormingen op alle sociaal-economische gebieden waren aan de orde: gezondheidszorg (2003), arbeidsmarkt (*Hartz IV*, 2003), immigratie (2004). Hervormingen op het gebied van de pensioenen en het arbeidsrecht (bescherming tegen ontslag) lagen echter zo gevoelig dat geen enkele politicus zijn vingers daaraan wilde branden.
- *Kapitalismusdebatte*: De voorgestelde en gedeeltelijk doorgevoerde hervormingen leidden tot de vraag of de financiën een niet te grote rol zouden spelen in de besluitvorming. Het sociale karakter van de verzorgingsstaat zou er te veel onder lijden. De hervormingspolitiek van de rood-groene coalitie vervreemde een flink deel van de traditionele achterban van de regeringspartijen (vooral de SPD) en leidde tot de oprichting van een nieuwe partij met de veelzeggende naam: *Wahlinitiative für Arbeit und soziale Gerechtigkeit (WASG)*.
- Verkiezingen van 2005: Meer dan in de Weimar-republiek mogelijk was (in veertien jaar twaalf bondskanseliers met twintig kabinetten) moest de grondwet van 1949 zorgen voor meer stabiliteit en continuïteit. Daarvoor zorgden de kiesdrempel van vijf procent, het twee-kamerstelsel met Bundestag (directe volksvertegenwoordiging) en Bundesrat (indirecte volksvertegenwoordiging via de deelstaatparlamenten) en het zogenaamde 'konstruktive Misstrauensvotum': een motie van wantrouwen tegen een bondskanselier kan slechts worden aangenomen als in diezelfde motie het vertrouwen aan een andere wordt geschonken. Schröder beschikte in 2005 nog wel over een meerderheid in de Bundestag, maar na

deelstaatverkiezingen onder andere in Nordrhein-Westfalen niet meer over een meerderheid in de Bundesrat. Regeren wordt dan wel erg moeilijk. Maar een meerderheid voor een andere kanselier dan Schröder was er ook niet: patstelling dus. Schröder deed vervolgens het volgende: om nieuwe verkiezingen te kunnen uitschrijven vroeg hij het vertrouwen aan de Bundestag in de hoop dat niet te krijgen. Gelukkig voor hem onthielden enkele partijgenoten zich van stemming zodat hij geen meerderheid achter zich kreeg. Vervolgens keurden zowel de Bundespräsident (Köhler) als het Bundesverfassungsgericht in Karlsruhe de procedure goed en werden er verkiezingen uitgeschreven. Na de Wende was het politieke landschap (vier partijenstelsel: CDU/CSU, SPD, FDP, Bündnis 90/Die Grünen) al verrijkt met een vijfde partij van DDR-oorsprong (PDS). Maar onder de invloed van de Reform- en Kapitalismusdebatten kwam daar een zesde bij: de WASG. In het zicht van de verkiezingen zijn de laatste twee een bondgenootschap (*Die Linke*) aangegaan. Deze versnippering leidde ertoe dat zelfs een '*große Koalition*' (CDU/CSU + SPD) serieus een optie werd. Doordat de *Union* (CDU en CSU) bij de verkiezingen slechts 35,2% er van de stemmen kreeg, was het niet mogelijk om een coalitie met de FDP te vormen. Na lange onderhandelingen kwam er eind 2005 een '*Große Koalition*' (Union en SPD) tot stand. Angela Merkel werd de eerste vrouwelijke Bundeskanzler.

Angela Merkel werd in de regeringsperiode die daarop volgde voor een aantal problemen gesteld:

- *Europese integratie*: Toen in 2007 de ratificatie van de Europese grondwet mislukte, kreeg Duitsland als voorzitter van de Europese raad de lastige taak om het vastgelopen hervormingsproces vlot te trekken. Een belangrijke stap was de Verklaring van Berlijn in 2007. Hierin werd vastgelegd dat de Europese lidstaten voor 2009 met een nieuw verdrag belangrijke hervormingen wilden doorvoeren. Dat gebeurde ook in het Verdrag van Lissabon eind 2007. Angela Merkel werd daarbij alom geprezen om haar doortastende manier van onderhandelen.
- *Klimaat*: De regering-Merkel wilde in de EU tot besluiten komen wat betreft het gemeenschappelijke klimaat- en energiebeleid. In 2007 kwam het tot het 20-20-20-besluit. Dat hield in dat de EU tot 2020 de uitstoot van broeikasgassen met 20 procent wilde verminderen, 20 procent minder energie wilde gaan verbruiken en 20 procent van het totale energieverbruik uit duurzame energie wilde laten bestaan.
- *Financiële crisis*: De grootste uitdaging voor Merkel werd de financiële crisis die in de loop van 2008 uitbrak. Verschillende banken gingen failliet of werden genationaliseerd of overgenomen. Hierdoor ontstond een algehele onderlinge vertrouwenscrisis in de financiële sector. Verschillende Europese lidstaten kwamen in de problemen, waardoor de EU noodhulp moest organiseren voor Griekenland, Ierland en Portugal. Merkel moest daarbij nauw samenwerken met Sarkozy, tot 2012 de president van Frankrijk, om de euro in stand te kunnen houden. Er werd onder meer een fonds ingesteld voor noodlijdende eurolanden (EFSF).

Na de Bundestagswahl eind 2009 werd de *Große Koalition* afgelost door een '*schwarz-gelbe Koalition*' (Union en FDP). Merkel werd opnieuw Bundeskanzlerin. De financiële problemen van Griekenland maakten het Duitsland zeer moeilijk. In 2010 werd een reddingsplan opgesteld, waarbij opnieuw Duitsland een belangrijke rol speelde. Ondanks de Europese crisis gaat het overigens niet slecht met Duitsland: de economie groeit nog steeds.

Onderwijs in Duitsland

Het onderwijs is de verantwoordelijkheid van de deelstaat (*Kulturhoheit des Landes*). Zo ontstaan bijvoorbeeld per deelstaat verschillen in onderwijsdoelstellingen: dit komt tot uiting onder andere in de organisatie van de scholen (wel of juist geen brede scholengemeenschappen), in verschillende schoolboeken en in verschillende examenprogramma's.

In Duitsland telt men bij de aanduiding van de klassen door vanaf de eerste klas (zes jaar oud) via de zevende (twaalf jaar) tot aan de dertiende klas. De eerste tot en met de vierde klas heet *Grundschule*, vanaf de vijfde klas zit je op een *Hauptschule* (vijf jaar, vmbo/mavo), een *Realschule* (zes jaar, havo) of op een *Gymnasium* (negen jaar).

Ook de cijferaanduiding is anders dan bij ons: een 1 is het hoogste, een 6 het laagste cijfer. Een 4 is nog net voldoende (vergelijkbaar met onze 6), een 5 is (net als bij ons dus!) onvoldoende.

Belangrijk is verder het verschil tussen een leerling (van een school: *Schüler*) en een Lehrling of Azubi (*Auszubildender*). Een Lehrling/Azubi is iemand die voor een bepaald vak/beroep een beroepsopleiding (zo'n tien uur in de week) combineert met lerend-werken in dat vak in een zogenaamde '*Lehrstelle/Ausbildungsplatz*'. De '*Lehrzeit*' wordt officieel afgesloten: de '*Lehrling*' wordt vanaf dat moment tot de volwassen arbeiders gerekend.

Verschillen met de eigen cultuur

Het is heel moeilijk de verschillen aan te geven tussen twee landen die zo dicht bij elkaar staan in geografisch en in cultureel opzicht: daarbij verval je al gauw in (te grote) generalisaties. Duitsland en Nederland staan beide in de moderne West-Europese traditie, de taal is verwant, de uitwisseling wederzijds is intensief op allerlei gebied. Door de omvang en de centrale ligging van het land lijkt het wel eens of de Duitsers zich wat minder afhankelijk en 'open' naar de ander toe opstellen. Duitsers staan (nog meer dan Nederlanders) bekend om hun orde, netheid en regelzucht. De Duitse samenleving is ook meer hiërarchisch dan de Nederlandse, in de omgangsvormen en in het bedrijfsleven komt dat het meest duidelijk tot uitdrukking. De Nederlandse 'openheid' levert een relatief grote verdraagzaamheid en een weinig hiërarchisch denken op. Al deze aspecten gelden met name voor de oudere generaties; jongeren kijken wat makkelijker over de grenzen, zijn behoorlijk internationaal georiënteerd (net als wij vooral ook op Engelstalige landen) en worden daardoor ook in hun houding en in hun waarden en normenpatroon beïnvloed.

A 3 Zwitserland

Staatsinrichting van Zwitserland

Zwitserland (*Confoederatio Helvetica*; landencodes, internet: .ch; kentekens: CH) is een klein land in het hart van Europa. Een veelvoorkomende benaming van Zwitserland is: die *Eidgenossenschaft*. De Zwitsers heten dan 'Eidgenossen': zij die met de anderen samen de eed gezworen hebben.

Staatkundig gezien is het een *federatie* (samenwerkingsverband) tussen de 26 relatief zelfstandige kantons. Deze *kantons* kiezen eens in de vier jaar in een combinatie van districtenstelsel en evenredige vertegenwoordiging hun vertegenwoordigers in het parlement: de *Bundesversammlung*; dit parlement bestaat uit twee kamers: de *Nationalrat* (200 zetels) en de *Ständerat* (46 zetels).

In het parlement zijn ruim tien partijen vertegenwoordigd; de belangrijkste zijn:

- SVP, de Schweizer Volkspartei
- SP, de Sozialdemokratische Partei
- FDP, de Freisinnig-Demokratische Partei
- CVP, de Christliche Volkspartei
- GPS, de Grüne Partei

Een belangrijk kenmerk van de directe invloed van het volk op de politieke besluitvorming is het *referendum*. Over belangrijke voorstellen (bijvoorbeeld in 2012 over een bouwstop op tweede huizen) wordt door middel van deze volksraadpleging beslist.

De centrale ligging zou doen vermoeden dat Zwitserland een zeer open land is met druk verkeer en intensieve uitwisseling met de buurlanden. Dat is ook zo. Dit verhindert echter niet dat Zwitserland een duidelijke voorkeur heeft voor het bewaren van de *neutraliteit*. Misschien is dit wel het uitvloeisel van de eeuwenlange strijd van de Zwitsers tegen de grote mogendheden om hen heen. De moeizaam bevochten vrijheid en onafhankelijkheid (bijvoorbeeld door *Wilhelm Tell*) mocht niet in gevaar worden gebracht door een verbinding met wie dan ook.

Geschiedenis van Zwitserland

Belangrijke gebeurtenissen in de geschiedenis van Zwitserland:

- 1291: bondgenootschap tussen de Kantons Uri, Schwyz en Unterwalden vormt het begin van de onafhankelijke staat Zwitserland.
- De onafhankelijkheid werd voortdurend bedreigd door de toenmalige grootmacht Oostenrijk, dat onder leiding van het Habsburgse vorstenhuis in Midden-Europa een machtige positie innam.
- 1307, *Wilhelm Tell* in conflict met de Oostenrijkse landvoogd. Tell wordt de nationale held en het symbool van de onafhankelijkheid. Wereldberoemd is zijn schot met de kruisboog: als straf voor het niet betonen van de verschuldigde eer aan de Habsburgse (Oostenrijkse) landvoogd moest hij een appel op het hoofd van zijn zoon doormidden schieten. Vóór het schieten legde hij alvast een tweede pijl klaar: indien hij zou hebben gemist was de tweede pijl bestemd voor de landvoogd.
- Tot in de twintigste eeuw is onafhankelijkheid voor de Zwitsers zeer belangrijk: in de Eerste en Tweede Wereldoorlog is Zwitserland neutraal gebleven. Daardoor kwam Zwitserland na de Tweede Wereldoorlog politiek geïsoleerd te staan. Ook deden de vele stakingen het land geen goed. De Koreaanse oorlog bracht verandering in de positie van Zwitserland doordat het toen een bemiddelende rol op zich kon nemen, een rol die daarna vaker werd gekozen bij internationale conflicten. Door de neutrale en onafhankelijke positie van Zwitserland werd Genève de vestigingsplaats van veel internationale organisaties als de Verenigde Naties, de World Scout Foundation, de WHO, de ILO (Internationale Arbeidsorganisatie), de Volkenbond en het Rode Kruis. Na de Tweede Wereldoorlog steeg de welvaart zeer snel door de sterke groei van de economie, de industrie en het bankwezen.

- Belangrijke kwesties in het naoorlogse Zwitserland waren het vrouwenkiesrecht (pas in 1971) en de gelijkstelling van man en vrouw (pas in 1981). In de jaren tachtig kwamen jongeren op gewelddadige wijze in opstand tegen het establishment. Verder ondermijnden politieke schandalen en de ideologische omwenteling in Midden- en Oost-Europa eind jaren tachtig het zelfvertrouwen van de Zwitsers. De kwestie van al dan niet neutraal blijven speelde in dit soort kwesties weer sterk op. Ook het lidmaatschap van de Europese Unie bleef en blijft een twistpunt. Veel politici zijn vóór, maar het volk stemde in 1992 tegen toetreding tot de Europese Economische Ruimte (EER).
- In de tweede helft van de jaren negentig kwam Zwitserland ernstig in opspraak. In die tijd werd onderzocht welke rol het bankwezen had gespeeld in de Tweede Oorlog. Het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken constateerde dat Zwitserland maar een klein gedeelte van het goud dat gestolen was van joden had teruggegeven. In juli 1997 publiceerde een aantal Zwitserse banken de namen van buitenlanders die in de Tweede Wereldoorlog een bankrekening bij die instellingen hadden.
- In maart 2001 sprak de Zwitserse bevolking zich opnieuw uit tegen toetreding tot de EU. Wel stemden de Zwitserse kiezers na vijf decennia vóór aansluiting bij de rest van de wereld door lid te worden van de Verenigde Naties.
- Eind 2003 vond in Zwitserland een politieke aardverschuiving plaats door de verkiezingszege van de nationaal-conservatieve SVP onder leiding van Christoph Blocher. Het betekende een verschuiving naar rechts. Minder bemoeienis van de staat, meer eigen verantwoordelijkheid van de burgers en sanering van sociale verzekeringen waren het gevolg, evenals een anti-Europa- en een anti-immigratiehouding. Toch was het aantal SVP-stemmers al weer minder bij de volgende verkiezingen in 2007 en 2011. Daarnaast is het niet zo dat de grootste partij automatisch de lakens uitdeelt: de vier grootste partijen zijn allemaal vertegenwoordigd in de regering. Zwitserland is een echte consensusdemocratie. Succes boekt de SVP wel met de referenda.
- De houding van Zwitserland ten opzichte van de EU wordt gedeeltelijk vastgelegd in bilaterale verdragen tussen Zwitserland en de EU. In 2005 worden in Bilaterale II afspraken gemaakt over asiel en migratie en belastingfraude. Tijdens de onderhandelingen wilden enkele EU-lidstaten dat Zwitserland het bankgeheim zou opgeven, maar daar wilde Zwitserland niet aan. In 2009 zwichtte Zwitserland voor de druk van Amerika om voortaan, wel op beperkte schaal, informatie uit te wisselen. Ook de EU wil graag een informatie-uitwisseling maar de onderhandelingen met Zwitserland vlotten nog niet zo. Er worden wel al aparte afspraken met verschillende EU-landen gemaakt, maar het bankgeheim is nog lang niet verdwenen.

A 4 Oostenrijk

Staatsinrichting van Oostenrijk

Ook Oostenrijk (*Austria*; landencodes, internet: .at; kentekens: A) is een relatief klein land in het centrum van Europa en lid van de Europese Unie. Als doorvoerland (noord-zuid-route door de Alpen) vervult het wel een belangrijke schakelfunctie. Deze schakelfunctie vervult Oostenrijk ook voor diverse stromen mensen van elders. Door zijn ligging ten noorden van de Balkan (vluchtelingenproblematiek bijvoorbeeld in verband met de Balkanoorlogen in de jaren negentig van de twintigste eeuw) en pal naast de voormalige Oostbloklanden is Oostenrijk vaak het eerste station voor deze mensen. De motieven voor de trek naar de Europese Unie zijn van humanitaire, sociale en/of economische aard.

Het landschap wordt vooral bepaald door het hooggebergte, de Alpen. Het drukke verkeer en het massale toerisme zetten de kwetsbare natuur daar behoorlijk onder druk. De rijke geschiedenis van de Oostenrijkers (bijvoorbeeld *Habsburgse vorstenhuis*) is in de vorm van vele prachtige gebouwen (*Salzburg, Wenen*) nog duidelijk herkenbaar.

Wat de staatsinrichting betreft lijkt Oostenrijk erg op Duitsland. De acht Bundesländer (Burgenland, Kärnten (= Karinthië), Niederösterreich, Oberösterreich, Salzburg, Steiermark, Tirol en Vorarlberg) hebben een eigen *Landesregierung*. Een 'Land' is dus te vergelijken met onze provincie.

Ook in Oostenrijk zijn extreem-rechtse partijen aanwezig; in het Land Kärnten (grenzend aan Italië/voormalig Joegoslavië) is de extreem-rechtse FPÖ zelfs zo groot, dat ze (eind jaren negentig, begin 2000) in de regering zit.

Samen vormen de acht Länder de federatie (*Bund*) Österreich met een *Bundesregierung* die het hele land Oostenrijk bestuurt. Aan het hoofd van de regering staat de *Bundeskanzler*. De *Bundespräsident* is formeel het staatshoofd en heeft vooral een ceremoniële functie.

De Bondsregering die in februari 2000 aantrad werd gevormd door een coalitie van rechts en extreem-rechts: de ÖVP en de FPÖ. Door de (vermeende) sympathieën van diverse FPÖ-leden voor discriminerende (vooral etnisch) tendensen in de Oostenrijkse samenleving zagen zowel de Bondsprezident als ook de Europese Unie zich min of meer gedwongen tot een scherpe afkeurende reactie. De Europese Unie dreigde met sancties tegen Oostenrijk en de Bondsprezident dwong de beide partijleiders (ÖVP en FPÖ) tot een voorwoord (*Präambel zum Regierungsprogramm*) bij de regeringsverklaring, waarin beide partijen beloven de humanitaire waarden te zullen respecteren, de integratie in Europa te bevorderen en nazi-sympathieën te zullen bestrijden.

De politieke partijen in Oostenrijk zijn de volgende:

- CSA, de Christlich Soziale Allianz, vergelijkbaar met CDA
- FPÖ, Die Freiheitlichen (Freiheitliche Partei Österreich), rechtsextreem
- Die Grünen
- KPÖ, de Kommunistische Partei Österreichs
- LIF, Liberales Forum, vergelijkbaar met D'66
- SPÖ, de Sozialdemokratische Partei Österreichs, vergelijkbaar met de PvdA
- ÖVP, de Österreichische Volkspartei, vergelijkbaar met de VVD

Geschiedenis van Oostenrijk

Oostenrijk in de vorm zoals wij dat nu kennen bestaat nog niet zo lang. Het grondgebied is in de afgelopen eeuwen regelmatig in andere handen overgegaan. Een belangrijke oorzaak daarvoor ligt in het feit dat het zo'n centrale positie in Europa inneemt: bereikbaar voor het westen maar ook voor de Slavische invloeden uit het oosten en voor de Mohammedaanse invloed uit bijvoorbeeld de Balkan en Turkije.

Een belangrijke constante factor in de geschiedenis was het *Habsburgse* vorstenhuis. Vanaf 1867 vormde Oostenrijk samen met Hongarije de zogenaamde *Dubbelmonarchie*: de Habsburgers waren tegelijkertijd koning van Hongarije en keizer van Oostenrijk. Een vreemde afkorting die je nog weleens tegenkomt in de Oostenrijkse literatuur heeft daarop betrekking: *k. und k.* dat 'kaiserlich und königlich' betekent.

In 1914 was Oostenrijk vanaf het begin betrokken bij de Eerste Wereldoorlog, uitgelokt door de moord op de Oostenrijkse kroonprins Franz Ferdinand, een moord die in Serajewo door Balkan-nationalisten gepleegd werd. Na het verlies van Oostenrijk-Hongarije en Duitsland werd in 1918 de monarchie afgeschaft.

De eerste Oostenrijkse Republiek was nog maar een klein land doordat Hongarije na de Eerste Wereldoorlog zelfstandig was geworden. Lang heeft de republiek niet bestaan, want in 1938 sloot Oostenrijk zich aan bij Duitsland, de *Anschluss* geheten. Dit gebeurde onder grote druk van Hitler, die van geboorte Oostenrijker was, maar in 1933 in Duitsland aan de macht kwam. Overigens was de grote meerderheid van Oostenrijk voorstander van de Anschluss. Hierna heette Oostenrijk *Ostmark* en werd de nazi *Arthur Seyss-Inquart* er de rijksstadhouder. Zo raakte Oostenrijk betrokken bij de Tweede Wereldoorlog.

Na de oorlog zagen veel westerse landen Oostenrijk als slachtoffer van nazi-Duitsland, terwijl de Russen vonden dat de Oostenrijkers de nazi's actief hadden gesteund. Doordat ze het niet eens werden, bleef Oostenrijk nog gedurende tien jaar bezet gebied, namelijk door de Russen, de Fransen, de Engelsen en de Amerikanen. Wenen werd in vijf sectoren verdeeld (één voor elk van de bezetters en één gemeenschappelijke). Pas in 1955 trokken de bezettingstroepen zich terug en werd Oostenrijk weer een zelfstandig en vrij land: de tweede Oostenrijkse Republiek. In 1970 werd de Sozialistische Partei Österreichs de grootste partij. Bruno Kreisky werd namens de SPÖ bondskanselier. Het land kwam weer tot bloei en telde ook internationaal gezien weer mee.

In 1986 werd de door zijn oorlogsverleden omstreden *Kurt Waldheim* bondspresident. Ondanks druk vanuit met name de Verenigde Staten en joodse organisaties om af te treden bleef Waldheim aan tot 1992. Verscheidene landen verklaarden geen prijs te stellen op een bezoek van de Oostenrijkse president.

Op 1 januari 1995 werd Oostenrijk lid van de Europese Unie.

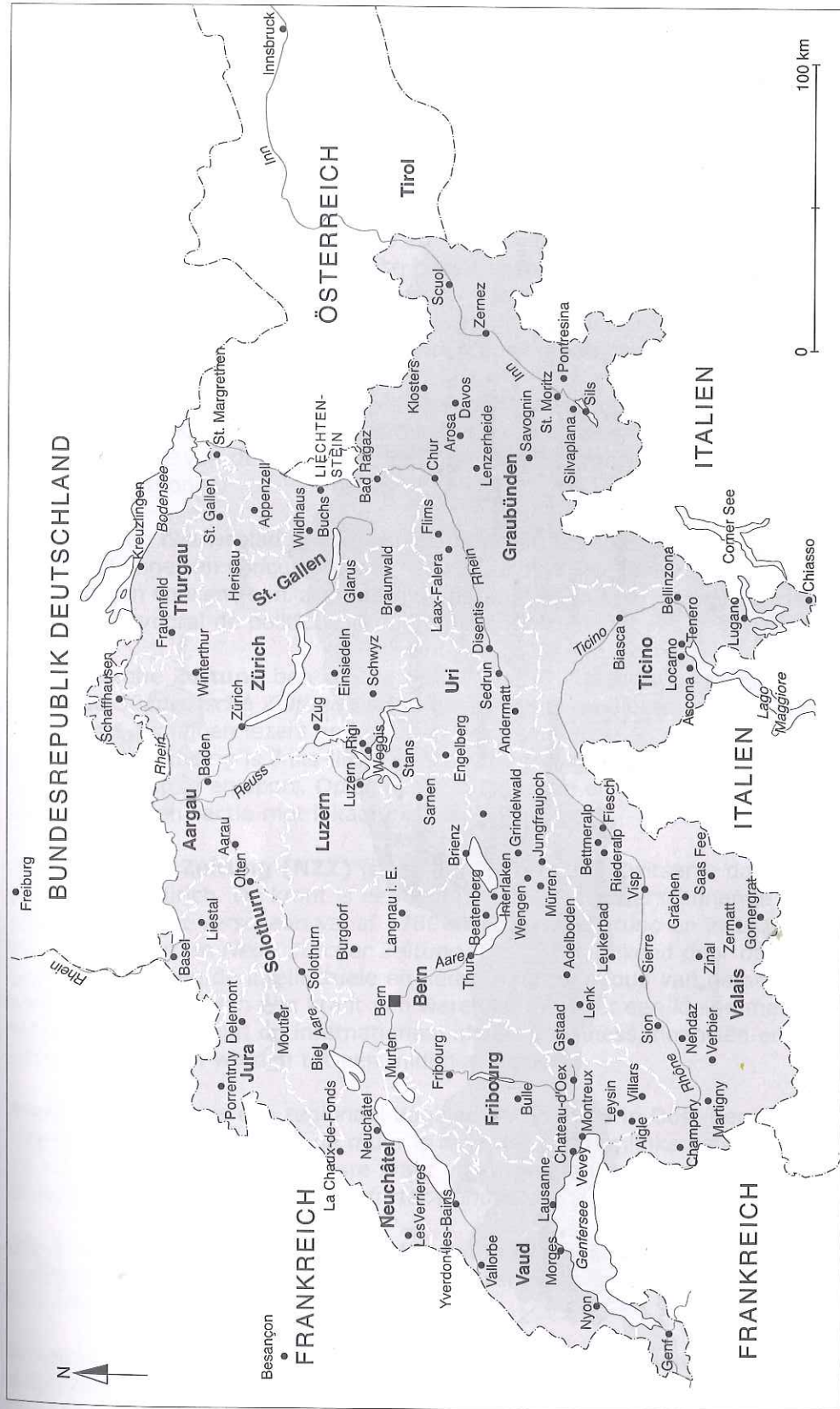
De rechts-radicalen FPÖ won ondertussen steeds meer aanhang. De leider van deze partij, Jörg Haider, keerde zich fel tegen in Oostenrijk wonende allochtonen, die volgens hem banen inpikten. Op 1 februari 2000 sloten de ÖVP en de FPÖ een regeerakkoord. Direct daarna werden er buitenlandse sancties aangekondigd. Er kwam zelfs een beweging op gang om Oostenrijk als vakantieland te boycotten. De sancties werden overigens vrij snel weer ingetrokken, omdat ze weinig effectief bleken. Jörg Haider trok zich na een paar jaar terug als leider van de partij, nadat hij een storm van kritiek over zich heen kreeg na een bezoek aan Saddam Hoessein, de toenmalige president van Irak. Onder druk van Haider werd in 2003 overigens wel zijn zus als leider van de FPÖ gekozen. In 2008 kwam Jörg Haider om het leven door een auto-ongeluk. In dat jaar waren de politieke verhoudingen wederom verschoven: de SPÖ kwam toen als grootste partij uit de bus. De sociaal-democraat Werner Faymann werd bondskanselier.

A 5 overzichtskarten

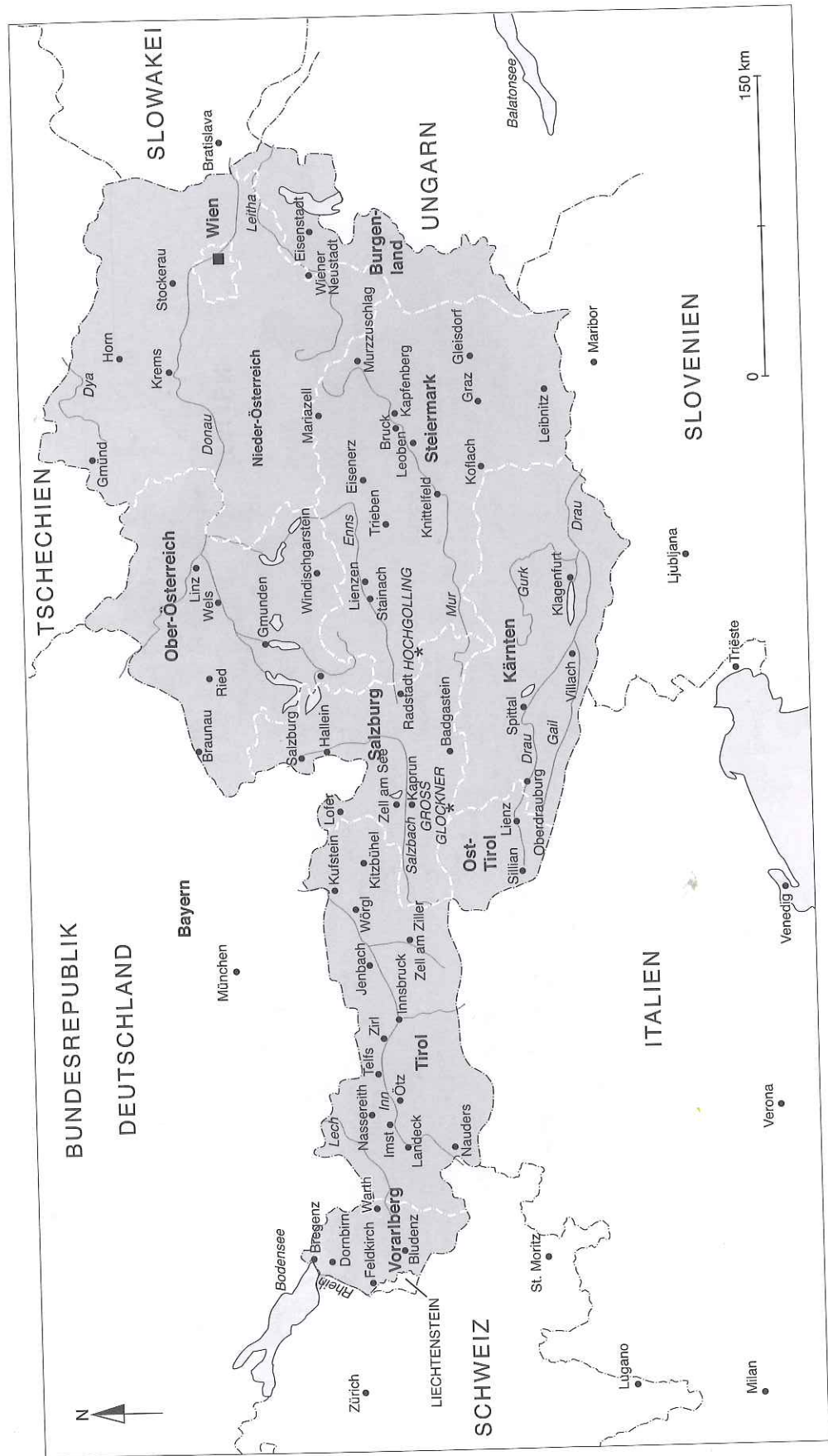
Bundesrepublik Deutschland

die Schweiz

Österreich

A 6 veelgebruikte bronnen

De teksten die gebruikt worden als examenteksten op het centraal examen, zijn vaak overgenomen uit een van de grotere kranten en tijdschriften uit het Duitstalige gebied. Onder aan de tekst staat vaak vermeld uit welke bron de tekst afkomstig is. Voordat je aan een tekst begint (bij de oriëntatie vooraf), is het raadzaam eerst te kijken of er een bronvermelding staat: het kan je een idee geven wat voor soort tekst je kunt verwachten. In deze paragraaf vind je een overzicht van de meest gebruikte bronnen.

Der Spiegel is Duitslands grootste en invloedrijkste weekblad. Het blad ontstond op initiatief en met steun van de Britse bezettingsmacht. Het blad wordt gepubliceerd in Hamburg en verscheen voor het eerst op 4 januari 1947. Het blad is eigendom van de werknemers. Als iemand langer dan drie jaar voor *Der Spiegel* werkt krijgt hij de mogelijkheid om partner te worden, waardoor hij beslissingsbevoegdheid krijgt en eventuele winst ontvangt.

Der Spiegel lijkt qua stijl en lay-out op Amerikaanse nieuwsmagazines als *Newsweek* en *Time*. In Duitsland staat het blad bekend om de academische manier van schrijven én om de dikte van de nummers. Een nummer met meer dan tweehonderd pagina's is niet ongewoon.

Focus is een nieuwsblad dat wekelijks verschijnt en door de uitgevers oorspronkelijk als tegenhanger en concurrent van het nieuwsblad *Der Spiegel* was bedoeld. *Focus* daarentegen concentreert zich meer op feiten dan op analyses en laat in plaats van de redactie vooral de politici en andere bekendheden zelf aan het woord.

Süddeutsche Zeitung betekent letterlijk 'Zuid-Duitse krant', maar dat houdt niet in dat de *Süddeutsche Zeitung* niet in heel Duitsland gelezen wordt. De krant heeft dagelijks 1,1 miljoen lezers en kent een grote verspreiding in het buitenland. De redactionele houding is links-liberaal. De nationale editie heeft vier secties: politiek, cultuur, economie en sport. Oplages die in München en omstreken worden verkocht, hebben ook een sectie met lokaal nieuws.

Neue Zürcher Zeitung (NZZ) is een van de grootste Zwitserse dagbladen en is gevestigd in Zürich. De krant is een van de oudste nog verschijnende kranten ter wereld. De krant verscheen vanaf 1780 als *Zürcher Zeitung* en in 1812 werd de naam veranderd in *Neue Zürcher Zeitung*. De NZZ is bekend door de gedetailleerde beursberichten en de intellectuele en verantwoorde inhoud van de artikelen. De NZZ heeft de reputatie van een krant van wereldklasse, met een kleine maar invloedrijke oplage. De nadruk ligt op internationaal nieuws, business, financiën en cultuur. Lifestyle artikelen worden tot een minimum beperkt.

Berliner Zeitung is een regionaal dagblad dat in 1945 in Oost-Berlijn werd opgericht. Sinds de val van de muur is de krant centrumlinks georiënteerd. Met 400.000 lezers is het de grootste krant van de regio Berlin-Brandenburg. In 2011 is de krant gefuseerd met de *Frankfurter Rundschau*.

Die Presse is een Oostenrijks dagblad dat in het algemeen liberale standpunten vertegenwoordigt. Het merendeel van de lezers is hoogopgeleid en verdient meer dan een modaal inkomen.

Brigitte is een tijdschrift voor vrouwen dat sinds 1954 verschijnt. De *Brigitte* wordt door ruim tien procent van alle Duitse vrouwen vanaf veertien jaar gelezen. De thema's zijn vooral mode, cultuur, psychologie, relaties, gezondheid, milieu, beroepen en politiek.

Die Welt is een landelijke Duitse krant die in 1946 door de Britten in Hamburg werd opgericht. In 1953 kwam de krant in handen van het Axel Springerconcern. Axel Springer is ook uitgever van het sensatieblad *Bild*. De hoofdredactie van *Die Welt* verhuisde in 1975 naar Bonn, de toenmalige hoofdstad van de Bondsrepubliek, en in 1993 weer naar de nieuwe hoofdstad Berlijn. In Berlijn en in Hamburg worden plaatselijke edities uitgegeven. De krant verschijnt dagelijks met uitzondering van zondag. De krant profileert zich nadrukkelijk als conservatief.

Westdeutsche Allgemeine Zeitung (WAZ) is de grootste regionale krant van Duitsland en verschijnt sinds 1948. De krant kent 28 regionale edities en verschijnt in het hele Ruhrgebied. De laatste tijd is de inhoud van de krant gewijzigd. Het maatschappelijke deel is uitgebreid, terwijl minder aandacht wordt besteed aan wetenschappelijke en politieke thema's.

Frankfurter Allgemeine Zeitung (ook wel FAZ) is een landelijk dagblad dat sinds 1949 in Frankfurt am Main wordt gepubliceerd. De krant profileert zich als conservatief en liberaal en wordt veel gelezen door zakenlui en intellectuelen. Tot het jaar 2007 stonden er geen foto's op de voorpagina.

Emotion is een magazine dat zich vooral richt op vrouwen tussen de 25 en 50 jaar. Het tijdschrift verschijnt maandelijks en houdt zich hoofdzakelijk bezig met thema's op het gebied van persoonlijkheid, psychologie en beroep.